

INNLEDNING: INTERSEKSJONALITET, FLERTYDIGHET OG METODOLOGISKE UTFORDRINGER

Anne-Jorunn Berg, Høgskolen i Bodø
Anne Britt Flemmen, Universitetet i Tromsø
Berit Gullikstad, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

EN OPPTAKT: DEN INTERNASJONALE KVINNEDAGEN 8. MARS

Avisa Nordland publiserte 8. mars 2008 et redaksjonelt bidrag med tittelen ”Typisk kvinnfolk!”. Bidraget var illustrert med en karikaturtegning av forsknings- og høyere utdanningsminister Tora Aasland som bærer på et banner med teksten ”Kvinnekvotering av matematikkprofessorer”, mens en kvinne kledd i burka står og ser på henne.¹ Et av hovedbudskapene fra forfatteren, som er sjefsredaktør i avisa, var at behovet for fortsatt markering av 8. mars og kvinners rettigheter i aller høyeste grad er til stede. Men nå er det viktigste at ”den systematiske undertrykkningen av kvinner i muslimske miljøer” bekjempes. I samme åndedrag stilles det spørsmål ved ”vår hjemlige debatt”, den fortoner seg tidvis som opptatt av mindre viktige forhold. Likevel – budskapet i artikkelen er utvetydig at likestilling er viktig. Mangelen på kvinnelige ledere tas opp, og sjefsredaktøren bagatelliserer for eksempel ikke ulikestilling i media.

Dette eksemplet er bare ett av mange som peker i samme retning. En betimelig kritikk av uverdige livsbetingelser og kvinneundertrykkende praksiser flyter sammen med en nesten umerkelig posisjonering av kjønnslikestilling som markøren mellom det gode og det onde, mellom ”oss” og ”dem”. Her produseres et skille hvor den fremmede er identifisert som muslim og implisitt involvert i kvinneundertrykkende praksiser. Religion hører til ”dem”, og den norske statskirke eller kristendom nevnes ikke. Sympatien ligger der den bør ligge, nemlig hos den undertrykte muslimske kvinnen. Vi (i all hovedsak kvinner) ”her hjemme”, derimot, er så godt som likestilt. Hva er vel kvinnekvotering i universitets- og høgskolesektoren mot burkakleddede damer? Likestillingen har kommet langt blant de uten burka, selv om det ifølge sjefsredaktøren i Avisa Nordland fortsatt skorter litt på kvinnelige ledere og ikke minst på *kvinnelig* initiativ innen media og ledelse.

Vi ønsker ikke å moralisere over denne lille tekstbiten eller over karikaturtegningen. Tonen i det lille klippet er preget av det vi kan kalle diffus velvillighet. På en velmenende

---

¹ Tegningen er laget av Herbjørn Skogstad og gjengis her med tegnerens tillatelse.

måte innfører eksemplet fra Avis Nordland et skille mellom de verdige og de uverdige undertrykte kvinnene. For det første kan den burkakledde pr. definisjon ikke være matematiker, og slik er hun en verdig undertrykt. For det andre er kjønnslikestilling den løsningen som den verdig undertrykte tilbys; kvinnene skal bli som oss, og det skal skje gjennom likestilling. For det tredje er det implisitt at muslimske menn er de som står bak kvinneundertrykkingen i dag, i hvert fall i muslimske sammenhenger: ”Omskjæring av jentebarn, æresdrap, ekstrem kontroll av kvinner og jenter utøves med støtte i Koranen. Og religionen utnyttes av makthaverne i en slags lovfestet kjønnsaparteid”, heter det i samme artikkel i Avis Nordland. Men for det fjerde så går menn her hjemme heller ikke helt fri: ”Vi som jobber i mediene er blant likestillingens verstinger” medgir sjefsredaktøren selvkritisk.

Er det slik i dagens Norge at man må tilhøre majoriteten for å bli oppfattet som kjønnslikestilt? Innebærer likestilling og norskhet primært hvithet, middelklasse og sekularitet? Norge blir oppfattet som og markedsfører seg selv som et av de mest likestilte land i verden. Vi ligger i toppen på de fleste likestillingsindekser – vel og merke når likestilling betyr kjønnslikestilling. For likestilling er ikke et entydig begrep slik den offentlige debatten som regel gir inntrykk av, det er i ferd med å endre seg fra bare å være knyttet til kjønnslikestilling. I noen grad har det blitt forsøkt avløst av mangfoldsbegrepet, det vil si med en vektlegging av forskjellighet. Mangfold og kjønnslikestilling er begge blitt sentrale politiske mål, som har stor oppslutning.

Men forutsetter ikke nettopp slike målsettinger at underordning og andregjøring opphører? Hvor finner vi i dag fortellinger om rasisme og kvinneundertrykking i disse målsettingene? Kan det tenkes at likestillings- og mangfoldspolitikker i bred forstand også bidrar til å skape nye og/eller opprettholde gamle sosiale skillelinjer? Fører en sterk vektlegging av kjønnslikestilling som politisk mål uvilkårlig til en assimilasjonstenkning og -politikk (Borchgrevink 2002, Jacobsen og Gressgård 2002)?

Det er slike spørsmål som ligger til grunn for artiklene i denne boka. Her tematiseres betydninger av likestilling i ulike sammenhenger og på forskjellige arenaer i dagens fleretniske Norge. Debatten om forholdet mellom flerkulturalitet og kjønnslikestilling, som har pågått lenge i internasjonal sammenheng, skal her utforskes ved å rette søkelyset mot hvordan (kjønns)likestilling og norskhet inngår i ulike konstellasjoner av majoritets- og minoritetsgjørende prosesser. Boka introduserer derfor i norsk sammenheng nye forskningsperspektiver, ved å fokusere både på minoritet og majoritet, og ved å studere dette gjennom forestillinger om (kjønns)likestilling og hva det er å være norsk.

Relasjoner mellom majoritet og minoritet er i seg selv ustabile maktrelasjoner (Gullestad 2006:25). Det impliserer i det minste to forhold som henger tett sammen. Det ene er at majoritet og minoritet ikke er stabile størrelser og statiske kategorier, og det andre at hva eller hvem som tillegges tilhørighet i den ene eller den andre kategorien, ikke er gitt på forhånd. Et sentralt spørsmål blir da å undersøke *hvordan* majoritet og minoritet som relasjonelle kategorier blir til gjennom prosesser som inkluderer noen og ekskluderer andre. Gullestad (2006) omtaler slike prosesser som en kamp om å få kontroll over det som framstår som tilsynelatende nøytrale verdier og nøkkelsymboler i et samfunn. I boka vil vi vise hvordan majoritet og minoritet skapes i kontekster og prosesser hvor (kjønns)likestilling og norskhet er elementer som lenkes sammen på forskjellige måter via tilknytning til andre fenomener. Gjennom de ulike artiklene vises det hvordan språklige ferdigheter, politikk, hudfarge, religion, barnetall, klasse, arbeidsliv, entreprenørskap, omsorgsutøvelse, familieliv og lovgivning er fenomener som kan knyttes sammen med forestillinger om likestilling og norskhet.

Den hvite angloamerikanske kjønnsforskningen har blitt kritisert for ikke å ta opp etnisk og rasialisert ulikhet mellom kvinner. I skandinavisk sammenheng har denne debatten skutt fart etter årtusenskiftet. Her knyttes kritikken opp mot begrepet interseksjonalitet (Carbin og Tornhill 2004, de los Reyes og Mulinari 2005, Lykke 2003, 2005, Staunæs 2003, 2004). I det følgende skal vi først gå inn på begrepshistorikken. Vi vil understreke at det ikke finnes kun én forståelse av begrepet, og det henger blant annet sammen med disiplintilhørighet og teoretisk forankring. Artiklene i denne boka har primært hentet inspirasjon fra begrepet til å gjøre empiriske analyser. Utgangspunktet for disse analysene er en nysgjerrighet på hvordan prosesser som skaper kjønn, er vevd sammen med prosesser som skaper etnisitet/”rase”, seksualitet, klasse og nasjonalitet.

Etter å ha presentert begrepet interseksjonalitet her i innledningen, vil vi derfor drøfte ulike former for sammenvevning eller kompleksitet nærmere. Vi utdyper inspirasjonen vi har hentet fra kunnskapsfeltet Teknologi- og vitenskapsstudier (Science and Technology Studies – STS). Innen dette kunnskapsfeltet arbeides det teoretisk og empirisk med ulike sammenfiltringer av det som ofte atskilles som natur og kultur. STS-feltets metodologiske fokus, det vil si måter å studere sammenfiltrering på, drøfter vi som en mulig innfallsvinkel til å arbeide videre med begrepet interseksjonalitet. I det som betegnes som aktør–nettverk-teori (ANT), avvises ontologiske skiller som forklaringsmåte, det vil si at man for eksempel avviser at natur må forstås og forklares på en grunnleggende annen måte enn kultur. Dette tar vi også

opp og kobler det til den forbausende livskraften som essensialistiske forklaringer utviser. Avslutningsvis i denne innledningen vil vi kort situere og presentere de ulike artiklene. Det store spørsmålet vi stiller oss, er altså; Hvordan kan vi teoretisk, metodologisk, analytisk og politisk håndtere studier av levd liv i et flerdimensjonalt perspektiv?

INTERSEKSJONALITET – EN BEGREPSHISTORIKK

Interessen for interseksjonalitet som begrep har en tid vært stor innen særlig to akademiske tradisjoner; kvinne- og kjønnsforskningen og den antirasistiske og postkoloniale forskningen. Begrepshistorien framhever som regel at interseksjonalitet kommer fra den nordamerikanske svarte feminismen ("black feminism") med sterke identitets- og standpunktspolitiske røtter. Begrepet ble lansert av den amerikanske jusprofessoren Kimberlé Williams Crenshaw (1989) i en analyse av hvordan fargede kvinner ble usynlige i det amerikanske rettssystemet. Poenget var å vise hvordan fargede kvinner ble posisjonert som "the outsider within" (Collins 1986) i et strukturelt system der kategoriene hvit, mannlig, heteroseksuell, kristen og velstående ble favorisert, mens farget arbeiderklassekvinne ble marginalisert. Interseksjonalitet ble dermed både et politisk og et analytisk begrep. Det hadde til formål å peke på hvordan mennesker i noen bestemte sammenfallende kategorier ikke hadde de samme rettigheter, beskyttelse og privilegier som andre. Begrepets internasjonale spredning knyttes både til FNs internasjonale kvinnekongress i Beijing i 1995 og til feministenes forberedelser til FNs verdenskonferanse mot rasisme i Durban, Sør-Afrika i 2001 (Lykke 2003, Yuval-Davis 2005, 2006). Det finnes imidlertid også lange historiske tråder tilbake til midten av 1800-tallet som understreker at kjønn og "rase" må ses i sammenheng (Brah og Phoenix 2004, Hooks 1981). Det er også utviklet andre begreper som "transversalisme" (Yuval-Davis 1997) og "det nomadiske subjekt" (Braidotti 1994) som kan hevdes å være nært beslektet med interseksjonalitet (Lykke 2003).

Innen kvinne- og kjønnsforskningen har begrepet interseksjonalitet vært betraktet som anvendelig for å problematisere kjønnsrelasjonenes forrang.² Er det sikkert at kjønn alltid er den viktigste analytiske kategorien? Interseksjonalitet framstår som et alternativ som gjør det

---

² Det å forske på flere samtidige makt-asymmetrier, og dermed forskjeller mellom kvinner, er ikke noe nytt innen feministisk forskning. Marxistiske og sosialistiske feminister var opptatt av forholdet kjønn-klasse, eksempelvis Hartmann (1981) med sin to-systemteori. Det samme var den tidlige norske kvinneforskningen som med sitt empiriske fokus og sitt fokus på kvinner, og ikke bare på forskjellene mellom kvinner og menn, bidro til å framskaffe empirisk kunnskap om forskjeller mellom kvinner (Blom og Sogner red. 1999, Holter m fl 1996, Taksdal og Widerberg red. 1992).

mulig å erkjenne og fokusere også på forskjeller mellom kvinner.³ Den vestlige feminismen har hatt en tendens til å gi den hvite heteroseksuelle middelklassens erfaringer forrang. Forrangen virker slik at erfaringene til denne gruppen kvinner framstår som generelle og allmenne. Målt mot denne standarden for ”kvinne”, gjøres alle andre kvinners utfordringer og problemer til særinteresser som ikke defineres som spørsmål om kjønn eller som relevante for kvinnebevegelsen. Begrepet interseksjonalitet gjorde det mulig å problematisere dette. Kjønnsperspektivets teoretiske og politiske begrensninger legges under lupen, og interseksjonalitet framstår som løsningen.

Utfordringene med et begrep som interseksjonalitet er mange, og det har fra flere hold vært reist spørsmål om hvor fruktbart begrepet er som teoretisk og analytisk perspektiv. En kan spørre om interseksjonalitet kun er en ny metafor, og om det er en god metafor (Carbin og Tornhill 2004), eller om det gir mulighet til å utvikle analysene videre (Esseveld 2004). Er begrepet godt nok utviklet til å åpne opp kompleksiteten i måter interaksjoner støtter og underbygger hverandre og i andre tilfeller motsetter seg og underminerer hverandre? Eller er det andre metaforer og begreper som griper prosesser og mekanismer om samvirkende sosiale differensieringer bedre? Nina Lykke er en av dem som har vært mest synlig i denne debatten i skandinavisk sammenheng. Hun understreket tidlig faren for at begrepet kunne utvannes, ufarliggjøres og miste sitt kritiske potensial ved å bli en sovepute for hvite feminister som ikke reflekterer over egen maktposisjon (se også Carbin og Tornhill 2004). Lykke anbefaler derfor at vi betrakter interseksjonalitet som et ”nodalpunkt”, det vil si et punkt der mange diskurser møtes (Laclau og Mouffe 1985, Lykke 2005). Nira Yuval-Davies har på sin side gitt uttrykk for at hun ikke ville betegne interseksjonalitet som begrep, men som et ”buzzword”, et moteord.⁴ Kathy Davis betrakter også interseksjonalitet som et moteord, men ser akkurat det som en styrke. Begrepets store suksess og brede appell innen feminismen er et resultat nettopp av den uklarheten og ubestemmeligheten det inneholder (Davis 2008). Ettersom mange teoritradisjoner finner begrepet fruktbart, kan det skilles mellom flere ulike tilganger i måter å anvende det på (Crenshaw 1989, Collins 1998, de los Reyes og Mulinari 2005, Lykke 2003, 2005, McCall 2005, Mørck 1998, Phoenix 2006, Staunæs og Søndergaard 2006).

---

³ Her vil vi bemerke at vi i vårt arbeid ikke har funnet forskningsbidrag som kobler selve begrepet interseksjonalitet til menn eller maskulinitet.

⁴ Sagt under presentasjonen av sitt innlegg på konferansen ”Interseksjonalitet – ett användbart begrepp inom genusforskningen”, arrangert av Nationella sekretariatet för genusforskning, Norrköping 4.–5. februar 2005. For en redigert versjon av innlegget, se Yuval-Davies (2005).

Den ”klassiske” forståelsen som Crenshaw kan sies å representere, tok utgangspunkt i nettopp veikryssmetaforen (”intersection”). Crenshaw konkretiserte det på denne måten:

Interseksjonalitet er det som inntreffer når en kvinne fra en minoritetsgruppe (...) forsøker å ta seg over byens største veikryss (...) hovedgaten heter Rasismegaten, en tverrgate kan være Kolonialismen, så har vi også Patriarkatvegen (...). Kvinner må på den ene siden hanskes med en form for undertrykkelse, og på den andre siden alle slags former av undertrykkelse – vi kan kalle dem veiskilt – som sammenlenkes til dobbel, trippel, eller mangfoldig undertrykkelse. (Kimberlé Crenshaw 2001, ref. fra Yuval Davis 2005, vår oversettelse)

I selve krysset møtes de forskjellige veiene eller aksene, og de lenkes sammen i en rekke interseksjoner. Dette er et strukturorientert bilde, noe som følges opp ved at hjelpebegreper som ”akser”, ”linjer” og ”systemer” kan legges til og trekkes fra – derav begrepet additiv interseksjonalitet. Crenshaw betegner det som en additiv tilnærming.

Crenshaw tok utgangspunkt i svarte kvinners erfaringer til forskjell fra hvite kvinners erfaringer. Teoretisering av interseksjonalitet basert på subjektive individuelle og kollektive erfaringer har preget mye av forskningen som benytter begrepet, eller lignende begreper som en ”syntese av klasse, rase, kjønn og seksualitet” eller ”sammenlenkede undertrykkelsesmekanismer” (vår oversettelse) (Hull, Bell Scott og Smith 1979, Razack 1998).⁵ Patricia Hill Collins (1998) utviklet dette videre til et begrep om en dominansmatrise hvor kjønn og ”rase” utgjør hovedkategoriene. Samtidig knyttet hun det til posisjoner som ga en spesiell kunnskap eller innsikt om verden; en svart feministisk tenkning, som er kombinasjonen av viten som afrikanskamerikanske kvinner har frambrakt gjennom det å være utsatt for en sammenlenking av klasse-, rase- og kvinneundertrykkelse og den motstandskulturen som dette har medført. Det er denne posisjonen som kalles standpunkt-feminisme.

Kritikken av både Crenshaw og Collins har vært rettet mot den ontologiske bestemmelsen av kategoriene ”kvinne”, ”svart kvinne” og ”hvit kvinne”. Både kategorier og strukturer blir av disse to introdusert som vesensforskjellige og allerede eksisterende, uavhengig av sosiale og historiske forhold og dermed som statiske og uforanderlige. Dette samsvarer dårlig med nyere tendenser innenfor både etablerte disipliner og nye kunnskapsfelt, hvor nettopp bevegelsen og det ustabile i kategorier utforskes. Andre har derfor i sin

---

⁵ Originalformuleringene er: ”synthesis of class, race, gender and sexuality” eller ”interlocking systems of oppression”.

tilnærming til interseksjonalitet tatt tak i at kategorier kan leves og forstås på forskjellige måter.

Leslie McCall (2005) skiller mellom forskjellige tilnærminger til interseksjonalitet ved å vektlegge hvordan de forholder seg analytisk og metodologisk til kategorier og kategoriseringsprosesser. Tre tilnærminger identifiseres: a) antikategorisk kompleksitet, hvor dekonstruksjon av analytiske kategorier som hierarkiserende er det sentrale; b) intrakategorisk kompleksitet, hvor poenget er å undersøke prosessene hvorigjennom grenser etableres og defineres; og c) interkategorisk kompleksitet, hvor det å dokumentere relasjoner av ulikhet mellom sosiale grupper står i fokus (McCall 2005). Ifølge McCall avviser tilhengere av den antikategoriske formen all bruk av kategorier overhodet fordi kategorier alltid vil forflute og forenkle levd liv og fungere ekskluderende. Tilhengere av intrakategorisk kompleksitet vil langt på vei dele en slik kritikk av kategoriseringer, men samtidig vil de argumentere for å anvende kategorier som eksempler på stabile og langvarige maktrelasjoner som er forskbare. Interkategorisk kompleksitet forutsetter at man har etablerte kategorier som klasse, kjønn og etnisitet, og at man kan studere samspillet mellom disse. Metodologisk kan det dermed se ut til at tilnærmingene skiller seg fra hverandre med tanke på hvorvidt de i første rekke har en induktiv, åpen, vente-og-se tilnærming, eller et deduktivt og mer teoristyrte utgangspunkt.⁶

Vi leser for eksempel Birte Siim og Hege Skjeie (2008) som et eksempel på en *interkategorisk* inspirert tilnærming fordi de i utgangspunktet tar kategorier som kjønn, etnisitet og klasse for gitt, som allerede eksisterende. De søker på den bakgrunn å analysere relasjoner av ulikheter mellom (allerede eksisterende) sosiale grupper. Gjennom å koble sammen statistikk om kjønnsforskjeller, klasseforskjeller, etniske forskjeller og bosted kan man analysere hvordan ulike kategorier som skaper forskjeller, samvirker. Cathrine Egeland og Randi Gressgård (2007) leser vi som en *antikategorisk* tilnærming på grunn av måten de søker å dekonstruere og problematisere sosiale kategorier. De ser kategorier som problematiske i seg selv fordi de forenkler sosialt liv, fungerer ekskluderende og etablerer hierarkier mellom kategorier. Som tidligere påpekt vil forskere som er inspirert av den *intrakategoriske* tilnærmingen, som vi oppfatter Dorthe Staunæs og Dorte Marie Søndergaard (2006) er, langt på vei være enige i denne kritikken. Poenget for dem vil være å fokusere på stabile og langvarige maktforhold som er forskbare.

---

⁶ Hvilket valg som gjøres, får også politiske konsekvenser. Noen tilnærminger destabiliserer for eksempel identitetskategorier ved at de er mest opptatt av å problematisere og diskutere størrelser som kjønn, seksualitet og etnisitet, mens identitetspolitikk – det å ta kjønnsidentitet, seksuell eller etnisk identitet som utgangspunkt for en politisk interessekamp – er viktig for andre.

Artiklene i denne boka beveger seg stort sett mellom den antikatégoriske og den intrakategoriske kompleksitetsutforskningen. Vi avviser ikke at det er meningsfullt å operere med kategorier i spesielle sammenhenger, men vi ønsker heller ikke å ta eksisterende kategorier for gitt. Vi søker snarere å undersøke prosesser der kategorier etableres og grenser trekkes mellom ”innvandrere” og ”norsk”, og mellom hvem som i hvilke situasjoner anses å tilhøre den ene eller den andre kategorien. Vårt poeng er at dette er noe som gjøres i praksis i konkrete situasjoner, der ulike prosesser transformerer hverandre. Innholdet i kategorier kan derfor ikke betraktes som stabilt og fast. I praktisk forskning er ikke dette så enkelt å gjennomføre. Artikkelen til Anne-Jorunn Berg og Elisabet Ljunggren i denne boka problematiserer med utgangspunkt i McCall hvordan man skal forholde seg til ulike kategoriforståelser i forskning samtidig som de samme kategoriene benyttes.

PROSESSER – IKKE ONTOLOGISK HIERARKI AV FORSKJELLER

En fruktbar tilnærming til interseksjonalitet tar, slik vi ser det, ikke utgangspunkt i det som tradisjonelt kalles strukturelle forhold, eller i forholdet mellom stabile størrelser. Det handler heller om at makten ikke stabilt kan plasseres i forhold til posisjoner i en fast struktur. Man kan ikke på forhånd peke på hvor den er lokalisert. Tilnærmingen skiller seg dermed fra den måten ulike teoritradisjoner har prioritert sine faste områder: marxismen har prioritert klasseforhold, postkolonialismen etnisitet, queer-/skeiv teori seksualitet, og feminismen kjønn. Hvordan makten virker, må etter vår oppfatning analyseres i konkrete studier av hvordan kjønn, klasse, etnisitet, nasjonalitet og seksualitet forhandles av spesifikke aktører, og hvordan de samvirker i den aktuelle situasjonen (Flemmen 2008).

Produksjon av forskjell skjer i sammenfiltreringene, og det er derfor umulig å bruke endimensjonale modeller som privilegerer visse strukturelle posisjoner som utgangspunkt. *Fokuset på interseksjonalitet skal gjøre oss sensitive, det vil si oppmerksomme og lydhøre, overfor komplekse maktkonstruksjoner, uten å forutsette et ontologisk hierarki av forskjeller.* Gjennom sine studier viser forfatterne av denne boka at det å la være å privilegere visse strukturelle posisjoner er lettere sagt enn gjort. Vi manglet noe som kunne gjøre oss bedre i stand til å håndtere kompleksiteten i det konkrete analytiske arbeidet. Som andre kulturforskere forholder vi oss til at visse forskjeller eksisterer – blant annet rekrutterer vi våre informanter ut fra slike forestilte forskjeller mellom kjønn, etniske grupper, klasser eller

lignende markører. Vi starter følgelig ikke helt åpent og induktivt.⁷ Poenget er snarere at vi starter med slike kategorier, men så åpner vi dem opp for å ta problemdefinerende prosesser som utgangspunkt. Vi arbeider altså både *med* og *mot* kategoriene. Vi undersøker hvilke fenomener som skaper ulikheter, som er i arbeid i spesielle kontekster. Interseksjonalitet fungerer da som et sensitiviserende begrep for å forsøke å analysere kompleksiteten i levd erfaring (Staunæs 2003), for sosiale kategorier er noe som kontinuerlig skapes, framføres, siteres, reproduseres og overskrides i daglig samhandling mellom aktører. Med sensitiviserende begrep tenker vi her på et åpent begrep, det vil si at det ikke er klart definert og avgrenset.

I den skandinaviske debatten påpeker også Paulina de los Reyes og Diana Mulinari (2005) viktigheten av å unngå å henfalle til en ontologisk rangordning av ulikhetens primat, med andre ord å på forhånd definere hvilke former for ulikhet som er viktigst. De er opptatt av at det grunnleggende er å forstå selve interseksjonen mellom de individuelle, institusjonelle og strukturelle nivåene. Dette er viktig for å kunne undersøke hvordan undertrykkende strukturer artikuleres og forsterker hverandre. Mens Staunæs (2003) ikke forutsetter at makroaktører eksisterer som relevante aktører i ethvert forskningsprosjekt (hun holder det i utgangspunktet åpent), så antar de los Reyes og Mulinari at disse nivåene eksisterer (de tar dem som utgangspunkt). Sammenfiltringen av individuelle handlinger, institusjonelle praksiser, normer, rutiner og strukturelle relasjoner skaper slik de los Reyes og Mulinari ser det, spesifikke former for maktutøvelse. Disse sammenfiltringene produserer en spesifikk utsatthet. Til forskjell fra Lykke (2003) er de los Reyes og Mulinari ikke så opptatt av å holde fast ved at kjønnskategorien er den viktigste når det gjelder analytisk og politisk betydning. De hevder at utvalget av relevante makt-asymmetrier alltid vil være kontekstavhengig. En for sterk vekt på identitetspolitikk risikerer å forsterke essensialiserende tendenser innen feminismen. Slike tendenser ser de allerede. For å unngå at mangfold blir et begrep som bare framhever forskjeller og skjuler sosialt skapt ulikhet, er det viktig med et tydelig maktperspektiv, hevder de los Reyes og Mulinari (2005).

MINORITETS - OG MAJORITETSGJØRENDE PROSESSER

Når vi ikke forutsetter et ontologisk hierarki av forskjeller, blir heller ikke majoritet og minoritet stabile størrelser. Vi må snarere undersøke hvordan interseksjonalitet, i form av sammenvevde forskjellsdimensjoner, virker; hvordan de skaper hierarkier som utkrystalliseres

---

⁷ Dette har humoristisk blitt kalt (og vi velger å ikke oversette dette fordi ordspillet da lett ville forsvinne) ”to start with an open mind, not an empty mind”.

som minoritet(er). Et inntak til å studere disse prosessene er å analysere dem som noe som ”gjøres”. Avtar Brah har presentert begrepet ”minoritising” for slike analyser. Dette engelske verbet oversetter vi til *minoritetsgjøring* eller *minorisering*. Styrken ved begrepet er at det setter fokus på at minoritet blir til gjennom prosesser i et samfunn (fleretnisk eller flerkulturelt i vid betydning) der noe og noen *gjøres* til ”det/den andre” (Brah 1996, 2003). Dette tilsvarer måten det innen kjønnsforskning er blitt vanlig å snakke om ”å kjønne”, det vil si å lage en verbform av substantivet for å analysere hvordan kjønn blir effekt eller resultat av prosesser, handlinger, praksiser og samtaler som hierarkiserer og rangerer. Minoritetsgjøring viser da til diskurser, forståelser og praksiser som rangerer og ekskluderer. Staunæs (2004) har brukt begrepet ”minoriseringsprosesser” om det samme – hverdagslig samhandling hvor relasjonen mellom majoritet og minoritet skaper annerledeshet og ekskludering, men også likhet og inkludering.

Bakgrunnen for at Brah (1996, 2003) vektlegger at minoriteter skapes eller gjøres, er den klare tendensen i Storbritannia til å sette likhetstegn mellom ”minoritet” og innvandrede fra det som kalles det globale sør. Dette gjøres i både politikk, hverdagsspråk, offentlig debatt og forskning. Minoritet blir dermed et høflig begrep for ”rase”, hevder Brah. Den samme tendensen finner Anne-Jorunn Berg og Tone Gunn Kristiansens i sin analyse presentert her i boka, av politiske dokumenter knyttet til det norske Introduksjonsprogrammet. Brahs utsagn understreker hvor lett det skapes kategorier i form av kjennetegn eller egenskaper som essensialiseres enten i form av naturalisering eller kulturalisering.

I norsk sammenheng begynte minoritetsbegrepet å leve ved siden av innvandrerbegrepet på slutten av 1990-tallet (Brochmann og Kjeldstadli 2008). Samtidig ble begrepet ”nasjonale minoriteter” etablert ved at Norge ratifiserte Europarådets konvensjon om nasjonale minoriteter i 1999 (St.meld. nr. 15, 2000–2001). Gjennom etablering av begrepet nasjonal minoritet ble også minoritetsbegrepet gitt et innhold knyttet til tre trekk (Kjeldstadli 2008): For det første oppfattes en minoritet som en særegen gruppe i forhold til omgivelsene eller sett gjennom egne øyne, noe som gjerne er grunnlag for det som kalles identitetspolitikk. For det andre er minoriteten i tallmessig mindretall, og for det tredje står den i en maktmessig underlegen stilling. En slik forståelse av minoritet (og dermed implisitt også majoritet) kan bidra til å fastholde minoriteter som stabile og statiske størrelser, som grupper med bestemte og iboende kjennetegn. Dette kan være viktig med tanke på rettighetsproblematikk og identitetspolitikk. Ett eksempel er ekteskapsloven som trådte i kraft pr. 1. januar 2009 og som ga homofile og lesbiske samme rettigheter som heterofile har til å inngå ekteskap og til

adopsjon av barn. Et annet eksempel er de fem gruppene som har fått nasjonal minoritetsstatus i Norge foruten samene som er definert som urbefolkning med spesielle rettigheter: Jøder, kvener, skogsfinner, romani og rom ble i 1999 definert som nasjonale minoriteter og med det bl.a. gitt en spesifikk rettighet til opplæring i eget språk (St.meld. nr. 15, 2000–2001). Kriteriene for å bli definert som nasjonal minoritet er kulturell særart og lengden på oppholdet i Norge. Fordi nye innvandrede minoriteter ikke tilkjennes noen historisk status, kommer de i en annen kategori med hensyn til rettigheter. De har for eksempel ikke rett til særlig opplæring i morsmålet sitt. Minoritetsbegrepet slik det ble definert i norsk politikk, er dermed ikke uproblematisk, fordi det kan bidra til å rangere minoritetene.

Minoritetsbegrepet er også problematisk når det gjelder et spørsmål om ulikhetens og maktens grunnlag. Ved at minoritet defineres som en særegen mindretallskategori som er utsatt for storsamfunnets diskriminering, kan denne ulikheten reduseres nettopp til et spørsmål om antall. Det kan føre til at ulikhet i makt blir stående uproblematiskert og åpner for å naturalisere og/eller kulturalisere ulikheten som dermed opprettholdes og lett føres videre.

Et tredje problemfelt er forholdet mellom gruppen og individet, og hvilke rettigheter som skal oppfattes som viktigst; gruppens rettigheter overfor storsamfunnet eller individets rettigheter hvis det kommer i konflikt med gruppens. Det kan være rettigheter storsamfunnet hevder er grunnleggende, for eksempel kvinners rett til selvbestemmelse over egen økonomi, egen kropp og eget liv. Blant kjønnsforskere har dette spørsmålet stått sentralt, og det er blitt formulert som et (mulig) motsetningsforhold mellom multikulturalisme og feminisme (Borchgrevink 1999, 2002, Jacobsen og Gressgård 2002, Okin 1999, Phillips 2007). I norsk debatt har dette vært diskutert både som et ”norsk” spørsmål, og da særlig knyttet til forholdet mellom kjønnslikestilling og religiøse gruppers indre frihet i trosspørsmål (Skjeie 2004), og som et ”innvandrerspørsmål”, som i diskusjonen om arrangerte ekteskap (Bredal 2005) og om bruk av hijab (Borchgrevink 2002, Thorbjørnsrud 2004). I artikkelen til Britt Kramvig og Anne Britt Flemmen i denne boka relateres tematikken til hvordan kjønnslikestilling håndteres i møtepunktene mellom samisk, russisk og norsk kultur.

Betydningen av å problematisere minoritetsbegrepet som en tendensielt statistisk kategori, blir tydelig når makt ikke bare tenkes langs én dimensjon, men som en sammenveving av flere dimensjoner slik vi nettopp gjør i denne boka. Innvandrede tenkes ofte som én kategori, som en klar minoritet i forhold til den majoritetsnorske befolkningen. Da er etnisitet den avgjørende maktdimensjonen. Kobler vi kjønn til denne, oppdager vi fort

at innvandrerkvinner blir en ny minoritetskategori, som ikke bare relateres til den norske befolkningen eller til norske kvinner, men også til innvandrer mennene (Gullikstad, Lauritsen og Berg 2002). Innvandrer mennene kan dermed bli majoritet (både numerisk og som diskursiv posisjon). Gjøres seksualitet eksplisitt, vil homofile innvandrer menn konstitueres som en minoritet eller en underkategori innenfor kategorien innvandrer menn. Minoriteter posisjoneres altså ikke bare i relasjon til majoriteter, men også til hverandre, og med muligheter for stadig utskilling av nye minoriteter (Brah 1996, 2003)

Mens den klassiske forståelsen av begrepet interseksjonalitet kan være god til å synliggjøre slike utgrensingsprosesser, hevder Dorthe Staunæs og Dorte Marie Søndergaard at den ikke griper hvordan majoritet konstitueres som nettopp majoritet. De har derfor tatt i bruk det de kaller et majoritetsinkluderende perspektiv (Staunæs 2003, 2004, Staunæs og Søndergaard 2006). Dette perspektivet innebærer å ta konsekvensen av at majoritet og minoritet konstitueres i relasjon til hverandre gjennom meningsskapning, det vil si som noe som gjøres i daglig interaksjon mellom aktører og i relasjon til oppfatninger av hva som er passende/u-passende. Sosiale kategorier er derfor en effekt av utsagn og handlinger og ikke noe man er eller har. Kategorier er ikke noe som bare angår eller former for eksempel etniske minoriteter eller kvinner. Alle posisjoneres i forhold til etnisk tilhørighet, kjønn, seksualitet, religion, klasse, alder, funksjonalitet og andre mulige forskjellsskapende kjennetegn som virker bestemmende på liv og identitet. Poenget er at gjennom konstituerende prosesser blir noen individer/grupper markerte, mens andre forblir umarkerte og framstår som nøytrale. Dette har vært et sentralt poeng i for eksempel kunnskapsfeltet ”kritiske hvithetsstudier” (Ahmed 2007, Berg 2004, 2008, Frankenberg 1993, 1997). Markeringen kan knyttes til etnisitet, kjønn eller andre dimensjoner, og ikke minst til *sammenvevinger* av mange dimensjoner. Noen plasseres og posisjoneres i en førsteposisjon, det vil si en posisjon som er privilegert og ikke markert, mens andre blir til ”den andre”, det vil si en markert posisjon.

To klassikere i den sammenheng er Simone de Beauvoir (2005), som har beskrevet hvordan kvinner som kvinnekjønn blir til den andre i forhold til menn, og Edward Said (2004), som har vist hvordan Orienten blir til den andre i forhold til Vesten. ”Den første” og ”den andre” forstås som en makt-asymmetri, og det er fra posisjonen ”den første” det settes grenser for hva som får passere som passende eller upassende (Haraway 1992b) og som normalt og ikke normalt (Foucault 1995). Et illustrerende eksempel på dette finner vi i Ellen Andenæs sin artikkel i boka. Mens norske dialekter er tegn på det normale og norske, oppfattes aksentpreget norsk som upassende og ikke-norsk. Marianne Gullestad formulerer

det slik: ”Majoritetens makt ligger i muligheten til å definere og navngi sosiale grupper, inkludert hva som er ”samfunnet” og hva slags enheter det består av.” (Gullestad 2002:43).

Like fullt er det et sentralt poeng hos Staunæs og Søndergaard (2006) at kategoriene ikke er forhåndsbestemte og låste, men mulig å utfordre og åpne, og at posisjonene kan gjøres om. Innvandrerkvinner eller innvandremenn er ikke nødvendigvis plassert i minoritetskategoriene i alle sammenhenger eller til evig tid. Guro Korsnes Kristensen diskuterer dette poenget i denne boka i sin artikkel om representasjoner av ”få og mange” barn i ”norske” og ”innvandrer” familier. Empiriske analyser av minoritets- og majoritetsgjørende prosesser handler derfor blant annet om å undersøke hva, hvordan og under hvilke betingelser, gitte tegn, væremåter, handlinger eller holdninger inkluderes i kategorien ”majoritet” og hvor annerledes noe kan være før det andregjøres. I hvilke tilfeller og hvordan gjøres forskjell til en forskjellighet som andregjøres og ekskluderes? Dette behandles i denne boka i Berit Gullikstads artikkel. Gullikstad viser hvordan ulikhet paradoksalt nok også blir til gjennom prosesser i arbeidslivet som har til hensikt å skape likhet.

PRAKSISER, ”GJØRING” OG POSTKONSTRUKTIVISME

I denne boka studerer vi ulike praksiser hvor ting gjøres og har effekter. Disse praksisene er involvert og engasjert i ulike kontekster, sammenkjedinger og steder. Men praksisene er ikke tilfeldig valgt; vi ønsker å delta i og bidra til samtalene om hva det kan innebære å leve i et flerkulturelt Norge i relasjon til likestilling, minorisering og majorisering, rasialisering og kjønnning. Praksisbegrepet er vidt og vanskelig å holde fast. Vi bruker det løst og tilnærmet synonymt med ”gjøring” og ”prosess”. Slike begreper er en forutsetning når vi vil åpne opp kategorier. Det behøves for å se nye sammenhenger der for strenge definisjoner låser fast virkelighet og levd liv i forhåndsbestemte forståelser.

Ved å ta i bruk praksisbegrepet signaliserer vi to teoretisk-metodologiske utgangspunkt som utgjør en felles referanseramme for artiklene. Det er for det første et fokus på handling, gjennomføring, aktivitet, gjøren eller, for å ty til et noe uoversettelig engelsk begrep – ”enactment” (Law 2004:140–141, Mol 2005:32).⁸ Vi er ute etter å forstå hvordan virkelighet *gjøres* eller (gjennom)føres – det vil si blir til, opprettholdes og endres. For det andre innbefatter dette å åpne for et utvidet aktørbegrep. Enkelt sagt betyr det at vi ikke

---

⁸ Vi forsøker tenativt å oversette ”enactment” med uttrykket ”(gjennom)føring”. Parantesen rundt ”gjennom” settes for å gjøre oppmerksom på at dette ikke er en entydig eller direkte oversettelse av det engelske ordet.

begrenser aktørbegrepet til kun å omfatte menneskelige aktører, men at også ulike former for materialitet kan ses som handlende aktører.⁹ Det aktører gjør, har innvirkninger, og vi kan spørre: Hvem eller hva gjør eller (gjennom)fører de praksisene vi undersøker? Spørsmålet kan høres litt underlig ut dersom aktørbegrepet kun knyttes til mennesker, men med et utvidet aktørbegrep ser vi at det ikke bare er mennesker som gjør virkelighet. Det mennesker gjør, har innvirkninger, men det har også materialitet. For eksempel gjør eller produserer tekster virkelighet (Asdal 2008, Mik-Meyer 2005).

Aktørbegrepet blir brukt ulikt i bokas artikler. Når vi utvider aktørbegrepet til også å omhandle ikke-menneskelige aktører, tar vi med for eksempel vitenskapelige tekster, offentlige dokumenter eller ”naturlige” fenotypiske (utseendemessige) forhold. Skillet mellom natur og kultur, mellom materialitet og menneske eller det biologiske og det sosiale (Haraway 2004) blir dermed litt mer uklart.

Det er her postkonstruktivisme i vår forstand befinner seg. Vi benytter denne termen slik Kristin Asdal anvender den, som et forsøk på begrepsmessig å unngå ”at konstruktivismebegrepet uten videre blir forvekslet med sosialkonstruktivisme, altså antakelsen om at alt kan reduseres til ’det sosiale’ – eller ’det menneskelige’” (Asdal 2004:33). Hun understreker at det også er en måte å komme unna den ørkesløse diskusjonen mellom realisme og sosialkonstruktivisme. Det krever et utvidet aktørbegrep. Gjennom en slik vending kan det åpnes rom for å så tvil om hvorvidt det essensielle og autentiske eksisterer, noe som vil kunne styrke ikke-essensialistiske forklaringer på kompleksitet.

Vi forstår kjønn, etnisitet, ”rase”, seksualitet og nasjonalitet som noe som gjøres. Men gjøring er ikke et entydig begrep. Her trekker vi på en diskusjon fra kjønnsforskning som problematiserer gjøringsbegrepet. I Candice West og Don H. Zimmermanns (1987) klassiske artikkel skriver de om ”doing gender”, med inspirasjon fra blant annet Erving Goffmans dramaturgiske tilnærming, der begreper om rollespill og aktørenes iscenesettelser står sentralt. Slik vi ser det, hentyder det Goffman-inspirerte begrepet ”performance” til hvordan aktører (forstått som mennesker) framfører eller iscenesetter kjønn. Kjønnede atferds- og væremåter ses som en del av repertoaret i de iscenesettelsene vi gjør. Judith Butlers (1990) begrep ”performativitet” kan på den andre siden forstås som en henvisning til de prosessene, praksisene eller gjøringene der hegemoniske sosiale roller og definisjoner bekreftes, styrkes, svekkes, konstrueres og rekonstrueres. Gjennom våre daglige repetitive handlinger av

---

⁹ For en introduksjon til begrepene ikke-menneskelige og menneskelige aktører, se f.eks. Latour (1987:89).

aksepterte framførelser, gjennom vår implisitte godkjenning av andres passende framførelser, og gjennom det vi tar for gitt, antar, forventer og krever av oss selv og andre, deltar vi i denne formen for performativitet. Det performative henspiller i Butlers forstand på de abstrakte, skjulte, ubevisste og vanemessige måtene kjønn, etnisitet, rase, nasjonalitet og seksualitet er konstituert på. Det iscenesatte i Goffmans forstand refererer til de konkrete, selvsagte og overlagte måtene aktører *braker* kroppene sine på i ulike roller, mens Butler er i større grad opptatt av hvordan subjekter *konstitueres*. Som Butler selv sier, foretrekker hun begrepet subjekt ("subject") framfor aktør ("actor"), for subjektbegrepet har en dobbeltbetydning som er avgjørende for henne. Det henviser til både en som besitter handlekraft, og en som er underlagt regler eller lover som går forut for hvert enkelt subjekts eksistens. Begrepet "actor" har derimot har en teatralisk resonans som hos Goffman henleder oppmerksomheten mot det å sette på seg en maske eller det å velge å spille en rolle (Meijer og Prins 1998:285).

Med sin todeling i biologisk og sosialt kjønn knytter West og Zimmerman (1987), slik vi ser det, aktørstatus til det sosiale. Biologien betraktes som en slags statisk nedarvet basis som det sosiale legges oppå. Det biologiske kjønn er i denne modellen gitt ved fødselen, mens det sosiale kjønn kan endres og omfortolkes. Det er uklart om Butler gjennom sin preferanse for subjektbegrepet gjør et lignende skille hvor handlekraft tillegges det sosiale. Hennes begrep om performativitet skulle tilsi noe annet, nemlig at den biologiske kroppen er både et produkt av meningsskaping, altså diskursivt konstruert, men også en produsent av mening, altså en aktør. Vi trekker fram dette her for å understreke at det er en sammenheng mellom natur- og kulturforklaringene som uttrykkes i minoritets- og majoritetsgjørende prosesser, og det å tillegge aktørstatus til det sosiale. Å se det sosiale som det foranderlige og det biologiske som stabilt og entydig, åpner for essensialistiske (naturaliserende og/eller kulturaliserende) forklaringer.

OM Å STUDERE KOMPLEKSITET

Å se "rase"/etnisitet og kjønn som praksiser medfører at interseksjonalitet er noe som gjøres og (gjennom)føres. Det høres rimelig greit ut når det sies slik. I litteraturen er det enighet om at interseksjonalitet skal være en tilnærming som nettopp studerer sammenfiltringer, selv om det blir forstått på forskjellige måter. Vi har tidligere argumentert for at begrepet er nyttig som et sensitiviserende begrep. I dette avsnittet skal vi drøfte interseksjonalitet som metodologisk poeng, det vil si spørre hvordan begrepet interseksjonalitet kan hjelpe oss til å utvikle bedre innsikter. Kan det gi oss en framgangsmåte for å se noe som vi ellers ikke ville fått øye på?

En måte å belyse dette på er å henvende seg til ett av flere kunnskapsfelt som har vært opptatt av kompleksitet, nemlig teknologi- og vitenskapsstudiene (Science and technology studies, STS). Vi kan la oss inspirere av noen av studiene derfra som eksplisitt tar opp kompleksitet. Den kompleksiteten som ofte utforskes der, er enkelt sagt ulike sammenvevinger av natur og kultur.¹⁰ I STS er det bruddet med dikotomien natur–kultur som dermed blir sentralt. En viktig metoderegulering er at det som antas å være naturfenomener, skal forklares på samme måte og med de samme teoretiske redskapene som vi bruker til å forklare det som antas å være sosialitet – det vil si et krav om metodologisk symmetri. Litt forenklet kan vi si at det innebærer en antiessensialistisk posisjon som understreker at forskeren ikke skal ty til ideer om *iboende egenskaper* ved fenomenene som forklaring på selve fenomenet. For kjønnsbegrepet betyr det å ikke postulere et skille mellom biologisk og sosialt kjønn, for studier av flerkulturalitet betyr det å ikke postulere et skille mellom ”rase” og etnisitet. Men i STS trekkes dette enda lenger. Det er ikke nok med symmetri i en slik forstand; poenget er nettopp at grensene mellom natur og kultur ikke kan opprettholdes når man slutter å anta a priori at natur og kultur er vesensforskjellige. De forventede forskjellene fordufter, og det blir sammenfiltringene, det urene og det uoversiktlige, som trer fram (Haraway 2004). Disse framstår som komplekse, og her er parallellen til interseksjonalitet – også her er det sammenfiltringene av tidligere atskilte kategorier som skal undersøkes.

Når det gjelder kompleksitet er et sentralt og kontroversielt spørsmål i STS forholdet mellom det vi kan kalle perspektivisme og multiplitet.¹¹ Med perspektivisme menes at et objekt kan studeres ut fra ulike vinkler eller perspektiver, men at objektet forblir ”det samme”. Det blir bare forskjellig med hensyn til vinkelen objektet ses fra. Slik opprettholdes det analytiske skillet mellom objektet og omgivelsene. Multiplitet går lenger og inviterer til å se sammenvevingen av objektet og omgivelsene som en ny helhet. Både objektet og omgivelsene endres gjennomgripende. Annemari Mol uttrykker dette som analytisk å se ”mer enn en og færre enn mange” (Mol 2005). Skillet mellom objektet og omgivelsene gjøres irrelevant og oppheves i så måte. Dette er to ulike former for kompleksitetsforståelse eller måter å arbeide analytisk med sammenveving på som kan være fruktbart å anvende også i studier av interseksjonalitet. En additiv tilnærming til interseksjonalitet som kompleksitet kan forstås som perspektivisme. Kategoriene holdes fra hverandre, men kan trekkes inn i analysen

---

¹⁰ For en oversikt over ulike tradisjoner innen teknologi- og vitenskapsstudier som vektlegger også norske studier, se Asdal mfl. (2001).

¹¹ Vi velger her å vektlegge det metodologiske heller enn det ontologiske. For introduksjon til STS og debatten om ontologi, se Pickering (1992).

ut fra hvilke vinkler eller koblinger forskeren ønsker å undersøke et gitt fenomen. Men kategoriene i seg selv, for eksempel ”kvinne”, ”hvit” og ”arbeiderklasse”, endres ikke. En tilgang med fokus på det multiple vil derimot være opptatt av de konkrete sammenvevingene hvor nettopp helheten, det at de ikke kan rives fra hverandre, er det sentrale. Det er et metodologisk grep hvor poenget er å få frem en helhet, et grep hvor helheten har forrang. Helheten er flerfoldig og må bestemmes konkret. Det innebærer et forholdningssett, en måte å nærme seg verden på, som understreker at verden er ”mer enn en”, men ikke likevel ikke uendelig (Mol 2005, Law 2004). Eksempelet ”hvit arbeiderklassekvinne” blir en konkret sammenveving som kan studeres empirisk uten først å gå veien om de ulike kategoriene. Dette er en tilgang som overført til interseksjonalitet ligner det vi tidligere har karakterisert som intrakategorisk. Etter vår oppfatning kan spesielt intrakategoriske interseksjonalitetsanalyser hente metodologisk inspirasjon fra STS-studier som i empirisk detalj viser hvordan slike sammenvevinger kan analyseres.

Et annet hovedpoeng innen STS er å undersøke *hvordan* det oppstår stabilitet eller enighet om hva som karakteriserer et fenomen, og *hvordan* denne enigheten igjen blir til et stabilt faktum som lett kan transporteres fra ett sted til et annet (se f.eks. Latour 1987, 1999). Ann Therese Lotheringtons artikkel i denne boka som analyserer prosessen bak opprettelsen av det nye likestillings- og diskrimineringsombudet, viser hvordan denne prosessen stabiliserer fenomenet (kjønns)likestilling som status quo. Når et fenomen først er stabilisert, krever det mye ekstraarbeid å få endret eller destabilisert fenomenet igjen (Star 1991).

Interseksjonalitet peker mot nødvendigheten av å gjøre et slikt destabiliserings- eller forandringsarbeid. Her er det den standardiserte kvinnen – det vil si den hvite middelklassekvinnen som skal destabiliseres. Interseksjonalitet i vår forståelse handler om hvordan slike fakta blir til, spres og kan endres, om hvordan standarden kan destabiliseres, om hvordan forståelser av kjønn og ”rase”/etnisitet har vært atskilt med den konsekvens at kvinnen er sett med hvite, vestlige øyne (Mohanty 1988), og at hvithet gjøres taust gjennom ”en hegemonisk hvit etnisitet som aldri taler om sin tilstedeværelse” (Mirza 1997:3, vår oversettelse).¹² Det handler med andre ord om hvordan dominante kategorier kan ristes løs, og nye sammenfiltringer kan etableres. Feministisk teori retter seg på mange måter mot forholdet mellom natur og kultur, hvor forholdet mellom ”sex” og ”gender” har stått sentralt – et skille

---

¹² Originalformuleringen er ”a hegemonic white ethnicity that never speaks its presence”.

som har vært kraftfullt i politisk sammenheng, men som samtidig har låst kjønnsforståelser fast i en ufruktbar dualisme. Sosialt og biologisk kjønn forstås ikke lenger nødvendigvis som to vesensforskjellige kategorier og når etnisitet slutter å være kultur som kontrasteres til ”rase” som biologi, kan det åpnes nye muligheter (Haraway 1992a).

Legg merke til at vi her snakker om *hvordan*, det vil si hvordan vi kan undersøke stabilitet og fakta, det som kan tas for gitt. Det er altså et spørsmål om å undersøke hva slags ordnende praksiser som til enhver tid er i arbeid (Law og Mol 2005). Det er ikke en oppskrift av typen ”her har vi forskningsteknikken som gir oss svaret”, det handler heller om en måte å nærme seg verden på som understreker at verden er ”mer enn en”, men ikke uendelig (Mol 2005). Verden er multippel eller kanskje retttere sagt flerfoldig, men altså ikke i numerisk forstand. Det handler ikke om den uendelige regressen i ”den endeløse korridoren av speil”¹³ som Haraway (1991) bruker som bilde på relativisme. Relativisme i en slik forstand er en politisk impotent posisjon. utfordringen for oss som forskere er på samme tid å få fram at kategorier er flytende, men ikke ubestemte. Dersom vi trekker tråden tilbake til det vi tidligere har beskrevet som McCalls tredeling av feministiske interseksjonalitetstilnærminger, ligger denne posisjonen nært det som kalles intrakategorisk interseksjonalitet. Det vil si at kategorier er ordnende praksiser, noen mer stabile enn andre. Interseksjonalitet kan forstås som et begrep som trekker forskerblikket mot slike ordnende praksiser, altså praksiser som produserer fenomen og kategorier som minoriteter og majoriteter og som gjennomsyres av kjønn, ”rase” og etnisitet. Begrepet utfordrer entydighet, men krever samtidig konkretisering og aktualitet. For å studere interseksjoner, det Lykke (2005) poengtert kaller intra-agerende kategorier, må vi undersøke hvordan de gjøres, hvordan sammenfiltringer blir (gjennom)ført eller ”enacted”, og hvordan kropper gjøres rasialiserte, kjønnete og seksualiserte, friske og syke eller gamle og unge. Slik kan vi si at *interseksjonalitet er en metodologisk huskeregel*. Begrepet styrer oppmerksomheten i retning av flertydighet og ambivalens, mot det flerfoldige. Det er slik vi har brukt det i vårt arbeid med denne boka.

Oppsummert er interseksjonalitet et viktig bidrag både som sensitiviserende begrep og som metodologisk prinsipp av følgende grunner:

- Det kan hjelpe oss til å se noe vi ellers ville ha vanskelig for å få øye på.
- Det peker mot et nødvendig forandrings- eller destabiliseringsarbeid.

---

¹³ Originalformuleringen er ”the endless hall of mirrors”.

- Det trekker blikket mot ordnende praksiser eller det som ofte tas for gitt.
- Det leder oppmerksomheten mot hvordan sammenfiltringer gjøres.
- Det tydeliggjør hvordan fenomener og kategorier som minoriteter og majoritet(er) produseres.

INSPIRASJONEN FRA GULLESTAD

Å delta i samtaler, faglige eller andre, medfører forpliktelser. Man skal komme i kontakt med andre stemmer, og samtaler handler blant annet om å forstå og gjøre seg forstått, om å involvere seg. Det er ikke det samme som å si seg enig. Denne boka har blitt til gjennom en rekke slike samtaler mellom bokas forfattere – en prosess som har gått over tid, med gjentatte involveringer i hverandres tekster.¹⁴ Bokas ulike tema er kontroversielle, politiserte og står høyt på den samfunnsmessige dagsorden. Vi ønsker derfor å utvide dialogfellesskapet ved å lokalisere boka i dagens norske faglige og offentlige samtaler. Det kan være særlig vanskelig og omkostningsfylt å delta i slike kontroversielle og politiserte samtaler, å bli deltaker, ut fra en forskerposisjon. For eksempel har Marianne Gullestad (2006) reflektert over hvor annerledes hun ble møtt i offentligheten da hun skrev om den norske postkoloniale rasismen i forhold til sin tidligere forskning. Å italesette ”farlige” områder kan koste.

Vår lokalisering finner også gjenklang i Annemarie Mol (2005) sin studie av medisinske praksiser. Hun understreker at hun ikke ønsket å dømme ulike diagnostiske legepraksiser som enten gode eller dårlige. Som forsker ønsket hun å finne ut mer om de valgene legene gjorde, valg som var konstituerende for disse praksisene: ”Jeg ønsket at mine observasjoner skulle være en inngang til å bli bedre kjent med deres [legenes] standarder heller enn en gylden anledning til å fortelle dem om mine.” (Mol 2005:2–3, vår oversettelse). På samme måte har vår målsetting vært å søke i våre ulike empiriske materialer etter de standardene som der legges til grunn, heller enn å påføre feltet våre egne standarder. I så politiserte felter som likestilling og innvandring er det spesielt utfordrende å holde en kritisk distanse. Dette skal ikke forstås som at vi anser oss som nøytrale som forskere; artiklene posisjonerer seg tydelig faglig gjennom de problemstillingene, de teoretisk-metodologiske valgene og de analysene som er foretatt. Mol legger til at den formen for forskningsmessig lokalisering som ligger i å utvise tilbakeholdenhet med å påføre egne standarder, holder hardt

---

¹⁴ I EMMA-nord har vi møttes tre ganger i 2007 og i 2008 samt to ganger i 2009, hvor vi foruten å lese hverandres tekster, også har lest og diskutert felles faglitteratur. Dette har bidratt til å utvikle de felles diskusjonene som har formet boka som helhet.

noen ganger. Gitt dagens klima i det som kalles den norske innvandringsdebatten, vil vi understreke det samme; det holder hardt noen ganger. Men når vi velger å gjøre det slik, er det et forsøk på å finne en lokalisering hvor kritisk forskning ikke er identisk med negativitet. Det er lett å kritisere det andre gjør, eller å argumentere ut fra en negativ posisjon. Vårt ønske er imidlertid, med inspirasjon fra Gullestad, å støtte opp under en refleksjon over sentrale temaer i dagens norske virkelighet gjennom et kritisk engasjement. Vi har derfor lett etter andre måter å bedrive kritisk forskning på, og det er opp til leseren å vurdere om vi har lyktes.

Gullestad oppfordrer i boka *Plausible Prejudice* (2006:7) til å forsterke det analytiske fokuset på hvordan ”nasjon”, ”rase” og ”kultur” er sammenfiltret. Hun ønsker særlig å adressere spenningen mellom forestillingen om nasjonen som bærer av visse sivile og politiske rettigheter, samt den vanlige forestillingen om nasjonen som ”folket” med et spesielt opphav, en spesiell kultur, et spesielt språk og en spesiell historie. Hennes påpekning har paralleller til Andreas Wimmer og Nina Glick Schillers kritikk av det de kaller metodologisk nasjonalisme, der innvandrede gjøres til et spesielt objekt for politikktutforming så vel som et eget forskningsområde innenfor et metodologisk nasjonalistisk rammeverk (Andersson 2007, Wimmer og Glick Schillers 2003).

I de nordlige delene av Norge har anvendelsen av et ureflektert metodologisk nasjonalistisk rammeverk blitt utfordret ikke bare av dagens innvandrede, men også av samer og kvener/finner (som innvandret fra Finland fra 1600-tallet). Fornorskingsprosessene som ble iverksatt overfor disse gruppene av den norske stat, vitner om det. Det historiske rammeverket ble likevel ikke utfordret på et nasjonalt nivå. Fornorskingsprosessene ble særlig aktivt praktisert fra midten av 1800-tallet og om lag 100 år framover. Sett fra et nordlig perspektiv blir det tydelig at den metodologiske nasjonalismen derfor kan utfordres fra både et urfolksperspektiv, et nasjonalt minoritetsperspektiv og et perspektiv på dagens innvandrede. Hvem som til enhver tid uproblematisk regnes som medlemmer av nasjonalstaten, med påfølgende rettigheter, av nasjonen, forstått som et forestilt fellesskap basert på identitet, og som en av folket, er relasjonelt og situasjonelt. Artikkene i denne boka har satt seg fore å undersøke og problematisere nettopp disse spenningsfeltene og derfor har vi valgt det noe uvanlige ”likestilte norskheter” i tittelen på boka.

Vi kan ikke synliggjøre urfolks eller innvandrede situasjon ved simpelthen å beskrive strukturen i innvandringspolitikken, integrasjonspolitikken, arveretten eller i medias representasjoner av ulike minoritetsgrupper. Det er vesentlig å ha et reflektivt forhold til majoriteten, gjennom å undersøke hvilke forståelser politikken og representasjonene hviler på

samt hvordan de forstås, forhandles og praktiseres i lokale hverdagslige sammenhenger. Gjennom artiklene undersøker boka den norske nasjonale orden og hvordan denne konstitueres i vår tid.

KOMPLEKSE FORTELLINGER OM LIKESTILLING

Vi har stilt spørsmålet om hvordan vi teoretisk, metodologisk, analytisk og politisk kan håndtere studier av levd liv ut fra et flerdimensjonalt perspektiv. I denne boka har vi valgt å særlig konsentrere oss om fire sentrale begreper i dagens debatt om vårt eget samfunn: (kjønns)likestilling, norskhet, minoritet og majoritet. Vi spør hvordan en kan bli (kjønns)likestilt i Norge, hvordan det å være norsk kan forstås, hvordan en majoritet skapes, og hvordan en minoritet blir til. Vi undersøker altså *hvordan* disse begrepene konstitueres, opprettholdes og endres. Artiklene viser at begrepene først og fremst er mangetydige og komplekse, til tross for at de i hverdagspråket kan framstå som entydige og enkle.¹⁵

Alle artiklene tar utgangspunkt i det politiske spørsmålet om integrering og inkludering, om enn på forskjellige måter. Mens noen av artiklene analyserer politiske prosesser og dokumenter, har andre den politiske debatten i bred forstand som et bakteppe for analysen. På den måten snakker artiklene inn i det samme rommet: politiserte virkeligheter i dagens Norge. Artiklene forholder seg til disse virkelighetene gjennom å ta et felles teoretisk fraspark i begrepene *interseksjonalitet* og *minoritets- og majoritetsgjørende prosesser*. Artiklene er videre samlet i sitt fokus på praksiser, prosesser og det prosessuelle, i å forstå hvordan virkelighet gjøres, opprettholdes og endres. På denne måten viser artiklene hvordan tverrfaglighet kan utnyttes.

I 2005 vedtok Stortinget å opprette et likestillings- og diskrimineringsombud (LDO) som skulle erstatte funksjonene til både Likestillingssenteret, Likestillingsombudet og Senter for etnisk diskriminering. Det nye ombudet var i drift fra januar 2006. Dette var en nyskaping også internasjonalt. I artikkelen "LDO er løsningen – hva er problemet?" i denne boka analyserer Ann Therese Lotherington prosessen fram til dette vedtaket. Hun stiller spørsmål om hvorfor norske myndigheter fant det nødvendig å opprette et nytt apparat for arbeid med likestillings- og diskrimineringsaker, og hvilke effekter det var ment at denne politikken skulle produsere. Handlet det om at regjeringen var opptatt av å være majoritetsinkluderende

---

¹⁵ Som det framgår av artiklene, er det ikke en gjennomført felles begrepsbruk i boka når det gjelder ulike aspekter ved majoriserings- og minoriseringsprosesser. Dette er et bevisst valg fra vår side. Dette forskningsfeltet er svært sammensatt, og begrepsdiskusjonen kan med fordel fortsette. Vi følger her andres eksempel, se f.eks. en antologi om svart britisk feminisme hvor dette gjøres til et poeng nettopp for antologier (Mirza 1997)..

og ønsket å forholde seg til alle borgere i Norge på en ny måte, det vil si som borgere med flerfoldige identiteter? Eller handlet det om noe helt annet? Lotheringtons artikkel viser at politiske prosesser ikke nødvendigvis er lineære og enhetlige, men komplekse og bestemt av fenomener og begivenheter ”utenfor saken”.

Guro Korsnes Kristensen nærmer seg derimot interseksjonalitet med utgangspunkt i familie, reproduksjon og barnetall i artikkelen ”Trad eller trendy med tre?”. Hun er særlig opptatt av hva og hvem som representeres som likestilte når det gjelder reproduksjon og hva som betraktes som ”norskhet”. Mens ”få” barn i norske familier har en hegemonisk posisjon som uttrykk for norskhet og likestilling, blir ”mange” barn i innvandrede familier et uttrykk for tradisjon og ulikestilling. Ved hjelp av begrepet interseksjonalitet utfordrer hun disse enkle dikotomiene og viser fram en mer bevegelig relasjon mellom hvem som i ulike situasjoner gjøres til ”den første” og ”den andre”.

Berit Gullikstad viser i sin artikkel ”Når likestilling blir ulikhet” hvordan ulikhet basert på kjønn, etnisitet/rase og seksualitet skapes selv i arbeidsorganisasjoner som er opptatt av å få til likestilling. Ved å benytte interseksjonalitet som sensitiverende forskerblick på de daglige praksisene for å yte god omsorg i sykehjem, får hun fram nettopp hvordan kjønn, etnisitet/rase og seksualitet veves sammen på måter som gjør den norske, hvite, heterofile kvinnelige pleieren til ”den beste”. Til tross for at arbeidsorganisasjonene forsøker å bryte med tradisjonelle rekrutteringsmønstre og tradisjonell arbeidsdeling, er det andre prosesser i organiseringen av det daglige arbeidet som stabiliserer den norske hvite pleieren som den umarkerte standarden som alles arbeid måles opp mot.

Begrepet interseksjonalitet forutsetter et metodologisk begrep om kategori. I Anne-Jorunn Berg og Elisabet Ljunggrens artikkel ”Egne penger? Selvstendig næringsvirksomhet som kjønnet inkluderingsstrategi” diskuteres effekter av forskjellige kategoriforståelser: De påpeker det dilemmaet som oppstår når man skal bygge videre på den forskningsbaserte kunnskapen på et felt der forskningen har andre forståelser av kategorier. Dette problematiseres gjennom en analyse av kunnskapsfeltet entreprenørskap og selvstendig næringsvirksomhet, som trekkes fram av norske myndigheter som særlig aktuelt for flyktninger og innvandrede, når det gjelder å oppnå integrasjon og økonomisk medborgerskap. Artikkelen tydeliggjør hvordan den politiske retorikken er basert på en kulturalisering av innvandrede, samtidig som det er høyst tvilsomt at entreprenørvirksomhet vil ha en særlig god integreringseffekt.

I sin artikkel ”Mangfold, likhet og likestilling i Sápmi” analyserer Britt Kramvig og Anne Britt Flemmen likestilling og mangfold med utgangspunkt i familiers hverdagsliv i Sápmi. I krysningspunktet mellom to samtidige politiske prosesser – avkolonialisering av Sápmi og åpnere grenser mot Russland – analyserer de hvordan disse prosessene nedfelles i menneskers hverdagsliv. Tverrnasjonale og flerkulturelle ektepar har vært deres samtalepartnere. De politiske prosessene har implikasjoner for utforming av lokale diskurser om hva likestilling er, og hvordan likhet og forskjellighet kan håndteres slik at verdighet og respekt beholdes. Artikkelen viser hvordan majoritet og minoritet er bevegelige begreper.

Majorisering og minorisering er sentrale begreper også i Ellen Andenæs’ tematisering av språkopplæring av innvandrede som et likestillingsprosjekt i artikkelen ”Nok norsk – til å være norsk nok”. Utjevning av forskjeller på det språklige området innebærer å gjøre innvandrede mer lik innfødte. Men spørsmålet er hvor like de må bli, og hvordan de blir like. Ut fra en analyse av språk i arbeidslivet hvor språk ses både som et arbeidsredskap, symbolsk kapital og kroppstegn, dekonstrueres språkproblemet. Artikkelen viser hvordan språk og hva som er ”godt norsk” blir kontekstuellet bestemt gjennom hva som er det passende eller standard i enhver situasjon eller på enhver arbeidsplass. Andenæs viser også at aksentpreget norsk blir til et synlig kroppstegn som knytter forbindelse til hudfarge og blir til tegn på noe ikke-norsk.

Bokas siste artikkel ”Synlig forskjell – om ”nyankomne innvandrere”, kjønn og rasialisering” drøfter synlige forskjeller mellom mennesker. Anne-Jorunn Berg og Tone Gunn Stene Kristiansen viser hvordan odelstingsproposisjonen som lå til grunn for loven om introduksjonsordning for nyankomne innvandrede (introduksjonsloven) gir ulike effekter. De spør også hvilke effekter forskeres italesettelse av ”rase”/etnisitet som synlig forskjell kan ha for rasisme/antirasisme. Artikkelen viser gjennom en grundig nærlesning av proposisjonen hvordan et tilsynelatende nøytralt språk likevel framskriver synlige forskjeller. Både rasisme og ”rase” er vanskelige tema å italesette i norsk offentlighet. Og som analysen viser, når kjønn trekkes inn, trer stereotypien av den kulturelt undertrykt innvandrerkvinnen igjen fram på arenaen – en kvinne som til forveksling ligner den karikaturtegningen fra Avisa Nordland som vi omtalte i første avsnitt i denne innledningen. Så slik er ringen sluttet.

REFERANSER

Ahmed, S. 2007. A Phenomenology of Whiteness. *Feminist Theory* 8 (2):149-168

- Andersson, M. 2007. Migrasjon som utfordring. Kritikk av metodologisk nasjonalisme. I Ø. Fuglerud og T.H. Eriksen (red.), *Grenser for kultur? Perspektiver fra norsk minoritetsforskning*. Oslo: Pax forlag.
- Asdal, K., Brenna, B. og Moser, I. (red.) 2001. *Teknovitenskapelige kulturer*. Oslo: Spartacus forlag.
- Asdal, K. 2004. Positivismekritikk kontra post-konstruktivisme: Hans Skjervheim kontra Bruno Latour. *Sosiologi i dag*, 34 (2): 27–45.
- Asdal, K. 2008. Materialiteten. I K. Asdal, K. L. Berge, K. Gammelgård, T. R. Larsen, H. Jordheim, T. Rem, og J.L. Tønnesson, *Tekst og historie. Å lese tekster historisk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Avisa Nordland, 2008. ”Typisk kvinnfolk”. 08.03.
- Beauvoir, S. de 2005. *Det annet kjønn*. Oslo: Bokklubben.
- Berg, A-J. 2004. Taus forlegenhet? Rasialisering, hvithet og minnearbeid. *Kvinneforskning*, (2): 68–83.
- Berg, A-J. 2008. Silence and Articulation – Whiteness, Racialization and Feminist Memory Work. *NORA. Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 16 (4): 213–227.
- Blom, I. og Sogner, S. (red.) 1999. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Borchgrevink, T. 1999. *Multikulturalisme: Tribalisme – bløff – kompromiss? Debatter om det flerkulturelle samfunnet*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Borchgrevink, T. 2002. Likestilling. Det flerkulturelle demokratiets hodepine. I G. Brochmann, T. Borchgrevink og J. Rogstad (red.), *Sand i maskineriet. Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge*. Oslo: Gyldendal Akademisk Forlag.
- Brah, A. 1996. *Cartographies of Diaspora. Contesting Identities*. London og New York: Routledge.
- Brah, A. 2003. Diaspora, Border and Transnational Identities. I R. Lewis og S. Mills (red.), *Feminist Postcolonial Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Brah, A. og Phoenix, A. 2004. Ain't I a Woman? Revisiting Intersectionality. *Journal of International Women's Studies*, 5 (3): 75–87.
- Braidotti, R. 1994. *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York: Columbia University Press.
- Bredal, A. 2005. Tvang og frivillighet i arrangerte ekteskap. I B. Torbjørnsrud (red.), *Evig din? Ekteskaps- og samlivstradisjoner i det flerreligiøse Norge*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Brochmann, G. og Kjeldstadli, K. 2008. *A history of immigration: The case of Norway 900-2000*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Butler, J. 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York og London: Routledge.
- Carbin, M. og Tornhill, S. 2004. Interseksjonalitet – ett oandvåndbart begrepp? *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, (3): 111–114.
- Collins, P.H. 1986. Learning From the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought. *Social Problems*, 33 (6): 14–32.
- Collins, P. H. 1998. It's all Family: Intersections of Gender, Race, and Nation. *Hypatia*, 13 (3): 62–82.
- Crenshaw, K. W. 1989. *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. Chicago: University of Chicago Legal Forum.
- Dahlerup, D. 2003. Ligestilling i dødvande – den ulidelige modstilling af lighed og forskel. I A. Borchorst og D. Dahlerup (red.), *Ligestillingspolitik som diskurs og praksis*. Fredriksberg: Forlaget Samfundslitteratur.

- Davis, K. 2008. Intersectionality as buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. *Feminist Theory*, 9 (1): 67–86.
- de los Reyes, P. og Mulinari, D. 2005. *Interseksjonalitet. Kritiske refleksjoner over (o)jämlikhetens landskap*. Malmö: Liber.
- Egeland, C. og Gressgård, R. 2007. The "Will to Empower": Managing Complexity of the Others. *NORA. Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 15 (4): 207–219.
- Essevold, J. 2004. Kön/genus och sociologi i ett historiskt perspektiv. *Sociologisk forskning*, (3): 3–10.
- Flemmen, A. B. 2008. Transnational Marriages – Empirical Complexities and Conceptual Challenges. An Exploration of Intersectionality. *NORA. Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 16 (2): 114–129.
- Foucault, M. 1995. *Seksualitetens historie. Vilje til viten*. Gjøvik: Exil forlag.
- Frankenberg, R. 1993. *White women, race matters. The social construction of whiteness*. Minneapolis – London: Routledge.
- Frankenberg, R. (red.). 1997. *Displacing Whiteness. Essays in Social and Cultural Criticism*. Durham – London: Duke University Press.
- Gullestad, M. 2002. *Det norske sett med nye øyne. Kritisk analyse av norsk innvandringsdebatt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gullestad, M. 2006. *Plausible Prejudice*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gullikstad, B., Lauritsen, K. og Berg, A-J. 2002. *Om konstruksjoner av kategorien innvandrerkvinne*. Trondheim: SINTEF Teknologiledelse IFIM.
- Haraway, D.J. 1991. *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*. London: Free Associations Books.
- Haraway, D.J. 1992a [1989]. *Primate Visions. Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*. London og New York: Verso.
- Haraway, D. J. 1992b. The Promises of Monsters: A Regenerative Politics for Inappropriate/d Others. I L. Grossberg, C. Nelson og P. Treichler (red.), *Cultural Studies*. London og New York: Routledge.
- Haraway, D. 2004. *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Hartmann, H. 1981. The unhappy marriage of Marxism and feminism: Towards a more progressive union. I L. Sargent (red.), *The Unhappy Marriage of Marxism & Feminism. A Debate on Class and Patriarchy*. London: Pluto Press.
- Holter, H., Halsaa, B., Van der Ros, J., Skjøsberg, E., Øvrelid, B. 1996. *Hun og han. Kjønn i forskning og politikk*. Oslo: Pax folag A/S
- Hooks, B. 1981. *Ain't I a Woman? Black women and feminism*. Boston: South End Press.
- Hull, G.T., Bell Scott, P. og Smith, B. (red.) 1979. *All the Women Are White, All the Blacks Are Men, But Some of Us Are Brave*. New York: The Feminist Press.
- Jacobsen, C. og Gressgård, R. 2002. En kvinne er ikke bare en kvinne. Kjønnspromblematikk i et flerkulturelt samfunn. I C. Holst (red.), *Kjønnsrettferdighet. utfordringer for feministisk politikk*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Jacobsen, C. 2008. Theory and Politics in Research on Muslim Immigrants in Norway. *Tidsskrift for Islamforskning*, 3 (2): 27–53.
- Kjeldstadli, K. 2008. *Sammensatte samfunn. Innvandring og inkludering*. Oslo: Pax forlag.
- Laclau, E. og Mouffe, C. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Latour, B. 1987. *Science in Action. How to follow scientists and engineers through society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Latour, B. 1999. *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge, MA, og London: Harvard University Press.
- Law, J. 1999. After ANT: Complexity, naming and topology. I J. Law og J. Hassard: *Actor Network Theory and after*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Law, J. 2004. *After method. Mess in social science research*. London og New York: Routledge.
- Law J. og Mol, A. 2002. *Complexities: Social studies of knowledge practices*. Durham: Duke University Press.
- Lykke, N. 2003. Interseksjonalitet – ett anvendbart begrepp för genusforskningen. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, (1): 47–56.
- Lykke, N. 2005. Nya perspektiv på interseksjonalitet. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, (2–3): 7–17.
- McCall, L. 2005. The Complexity of Intersectionality. *Signs: Journal of Women's Studies*, 30 (3): 1771–1802.
- Meijer, I.C. og Prins, B. 1998. How Bodies Come to Matter: An Interview with Judith Butler. *Signs: Journal of Women's Studies*, 23 (2): 275–286.
- Mik-Meyer, N. 2005. Dokumenter i en interaktionistisk begrepsramme. I M. Järvinen og N. Mik-Meyer (red.), *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. Interview, observationer og dokumenter*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Mirza, H.S. 1997. Introduction. Mapping a genealogy of Black British feminism. I H.S. Mirza, *Black British Feminism. A reader*. London and New York: Routledge.
- Mohanty, C.T. 1988. "Under Western Eyes": Feminist Scholarship and Colonial Discourses. *Feminist Review*, (30): 65–88.
- Mol, A. 2005. *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Durham og London: Duke University Press.
- Mørck, Y. 1998. *Bindestregsdanskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. København: Forlaget Sociologi.
- Okin, S.M. 1999. Is Multiculturalism Bad for Women? I J. Cohen, M. Howard og M.C. Nussbaum (red.), *Is Multiculturalism Bad for Women? Susan Moller Okin with respondents*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Phillips, A. 2007. *Multiculturalism without Culture*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Pickering, A. (red.) 1992. *Science as Practice and Culture*, Chicago: University of Chicago Press.
- Razack, S. 1998. *Looking White People in the Eye: Gender, Race, and Culture in the Classroom*. Toronto: University of Toronto Press.
- Said, E.W. 2004. *Orientalism: vestlige oppfatninger av Orienten*. Oslo: Cappelen.
- Skjeie, H. 2004. Trosfrihet og diskriminierungsvern. *Kvinneforskning*, (3): 5–23.
- Siim, B. og Skjeie, H. 2008. Tracks, intersections and dead ends: Multicultural challenges to state feminism in Denmark and Norway. *Ethnicities*, 8 (3): 322–344.
- Star, S. 1991. Power, technology and the phenomenology of conventions: On being allergic to onions. I J. Law (red.), *A Sociology of Monsters. Essays on Power, Technology and Domination*. London: Routledge.
- Staubæs, D. 2003. Where have all the subjects gone? Bringing together the concepts of Intersectionality and Subjectification. *NORA, Nordic Journal of Women's Studies*, 10 (2): 101–110.
- Staubæs, D. 2004. *Køn, etnisitet og skoleliv*. København: Forlaget Samfundslitteratur.
- Staubæs, D. og Søndergaard, D.M. 2006. Interseksjonalitet – udsat for teoretisk justering. *Kvinder, køn og forskning*, (2–3): 43–57.

- St.meld. nr. 15, 2000–01. *Nasjonale minoriteter i Noreg. Om statlig politikk overfor jødar, kvener, rom, romanifolket og skogfinnar*. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet.
- Taksdal, A. og Widerberg, K. (red.) 1992. *Forståelser av kjønn i samfunnsvitenskapenes fag og kvinneforskning*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Thorbjørnsrud, B. 2004. Motstand *mot* slør / motstand *med* slør. I N. Høstmælingen (red.), *Hijab i Norge. Trussel eller menneskerett?* Oslo: Abstrakt forlag.
- West, C. og Zimmerman, D.H. 1987. Doing Gender. *Gender and Society*, 1 (2): 125–151.
- Wimmer, A. og Glick Schiller, N. 2003. Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology. *International Migration Review*, 37 (3): 576–610.
- Yuval-Davis, N. 1997. *Gender and Nation*. London: Sage.
- Yuval-Davis, N. 2005. Gender mainstreaming och interseksjonalitet. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, (2–3): 19–30.
- Yuval-Davis, N. 2006. Intersectionality and Feminist Politics. *European Journal of Women's Studies*, 13 (3): 193–209.